

РЕЗЮМЕ

И. В. Кныш. Проблемы становления современного образовательного дискурса.

В статье рассмотрены проблемы становления современного образовательного дискурса относительно экологизации современного образования и воспитания. Выяснили, что именно решение проблем экологического образования в постнеклассический период развития научного знания должно способствовать формированию экологического мышления, его ноосферизации и развитию экологической культуры.

Ключевые слова: образование, эссенциализм, энциклопедизм, идеализм, прагматическая образовательная программа, экологическое мировоззрение, аллармизм, сциентизм, консевационизм.

SUMMARY

I. V. Knysh. The Problems of Formation of the Modern Educational Discourse.

The article tackles the problems of formation of the modern educational discourse concerning ecological aspect of modern education and up-bringing. It was found out that solving problems of environmental education during post-non-classical period of scientific knowledge development must facilitate shaping of ecological mentality, its noospherisation and ecological culture development.

Key concepts: education, essentialism, encyclopedic learning, idealism, pragmatic educational programme, ecological outlook, alarmism, scientism, conservationism, ecological realism.

УДК 130.123

Н. Ф. Юхименко
ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ДІЯЛЬНО-ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ (ДІАЛЕКТИКА ДУХОВНИХ ПОТРЕБ)

У статті здійснено спробу дослідити найбільш суттєві аспекти ролі потреб у системі самореалізації особистості через її гуманістичні параметри. Зазначено, що потреби є безпосередньою умовою поєднання власного досвіду людини та її особистісного буття з універсальністю життєвого досвіду людства.

Ключові слова: особистість, суспільство, потреби, духовні потреби, самореалізація.

Актуальність. У процесі історичного розвитку людство намагалося не лише пізнавати та перетворювати світ, але й готувати нащадків до буття в

суспільстві, що постійно оновлюється й розвивається. У всі часи перед людством поставала одна й та сама проблема: що саме передати нащадкам у спадок? Чи правильно визначено загальнолюдські пріоритети та цінності? Адже від того, що нащадки отримають у спадок, залежить їхнє майбутнє.

У сучасній Україні «філософію освіти» визначають як сукупність світоглядних теорій (ідей), що зумовлюють методологію виховання і навчання, становлення відповідного типу особистості.

Перспективи реформування освітньої системи в Україні вбачаються в актуалізації гуманістично-культуротворчої філософії освіти, а її стратегічна мета полягає у становленні творчо-гуманітарної особистості як цілісного суб'єкта культури. В основу педагогічного процесу варто покласти нову світоглядну установку, новий тип особистості, а відповідно і змінити методику виховання та навчання.

Постановка проблеми. Людину до пізнавально-творчої діяльності, вироблення культурних цінностей спонукають духовні потреби. Тому у статті ми спробуємо розкрити діалектику духовних потреб та їх вплив на формування відповідного типу особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних вітчизняних учених, які розглядали різні аспекти потреб особистості, слід відзначити О. О. Подольську, В. Ф. Сіренка, Л. В. Сохань, В. І. Тарасенка та інших. Досить важливим у нашому дослідженні є момент морального розвитку особистості в умовах перетворень сучасного українського суспільства. Цій проблемі приділяли увагу такі вчені, як Ю. М. Вільчинський, Г. І. Волинка, Є. І. Головаха, В. Г. Кремень, О. І. Левицька, М. І. Михальченко, М. М. Мокляк, В. М. Ткаченко, В. І. Шинкарук, В. І. Ярошовець та ін.

Означену темою проблематику у своїх дослідженнях частково розкривають такі вітчизняні дослідники, як В. Андрущенко, С. Клепко, В. Лутай, М. Михальченко, С. Ніколаєнко, Н. Сухова, С. Черепанова та ін.

Мета статті – проаналізувати духовні потреби особистості та їх роль у процесі формування діяльно-творчої особистості шляхом саморозвитку та самовиховання.

Сьогодні суспільство – це найвища форма розвитку і руху матерії. Розвиваючись, воно є перетворюючою силою усього, що є навкруги, і цього вже змінити не можна. Загальносвітову тенденцію до розвитку культури визначає перехід від постіндустріального суспільства до інформаційного. Інформація набуває пріоритету серед усіх інших культурних цінностей і вважається їх підґрунтям.

Протягом життя людина часто потрапляє в ситуації, коли постає проблема вибору альтернативних потреб та інтересів серед багатьох інших. Людина вирішує, від чого слід відмовитися, а чому віддати перевагу, тобто виникає необхідність порівнювати різні мотиви подальших власних дій. І саме в таких випадках типові для суб'єкта потреби, інтереси і переживання виконують роль орієнтира.

Кожна людина формує індивідуальну ієрархію цінностей, тобто проводить своєрідну диференціацію, що допомагає вибудовувати свої ціннісні орієнтації, серед яких – орієнтації на самоствердження, самореалізацію, самодіяльність.

Усе починається з потреб. Не секрет, що існує об'єктивна залежність людини від навколишнього природного і соціального середовищ, адже існує співвідношення між тим, що є об'єктивно необхідним для людського існування та розвитку, і тим, що реально вона може використовувати. Т. Й. Захарова визначає потребу «...як процес, що виникає під впливом порушення внутрішньої рівноваги організму, що спонукає і спрямовує до здійснення вчинків, які їй відповідають. З появою потреби в індивіда виникає напруження організму, який інтенсивно “переживає” об'єктивну нужду. За допомогою свідомості “висвітлюється” об'єкт потреби і вона набуває усвідомленого характеру» [2, 86]. Але найбільш об'єктивним є розуміння потреб як синтезу та єдності залежності людини і від природного та соціального середовищ, і від суб'єктивно пережитого прагнення до задоволення актуальних нужд.

К. А. Гельвецій визначає потребу як принцип і діяльності, і людського щастя. Щоб бути щасливим, треба мати бажання, задовольняти їх з певним трудом, але доклавши зусиль, бути певним, що матимеш від цього задоволення [1, 286].

У кожної людини закладено потенції, які вона прагне актуалізувати, прагне до самовираження, самовтілення. І, «як правило, людина починає відчувати потребу в самоактуалізації тільки після того, як задовольнить потреби нижчих рівнів» [4, 90].

Воля і знання сприяють керуванню потребами. Тому виникає запитання про те, як влаштовані потреби і як ними керувати. Самовдосконалення полягає у розвиткові здібностей керувати своїми потребами. Тож самопізнання насамперед має дати відповідь на запитання кожної людини про те, які потреби у неї переважають і за яких обставин вони визначають її поведінку? Напевно, люди відрізняються один від одного тим, як вони реагують на збудження потреб, як вони можуть керувати своїми потребами і яким чином їх задовольняють. Той, хто повністю перебуває під владою потреб, дуже відрізняється від того, хто контролює чи стримує свою потребу, може одну потребу замінити іншою чи зовсім відмовитися від якоїсь із них. Отже, пізнання самого себе полягає не лише в тому, щоб знати, які у тебе потреби, але й у тому, щоб розуміти, наскільки вони тебе слухаються. Потреба майже завжди є потребою у визначених діях, що приводять до її задоволення. Такі дії ми можемо назвати технікою задоволення потреби. Очевидно, що значення будь-якої потреби легко описати, вказавши, які дії необхідні для задоволення цієї потреби.

Дії задоволення можуть бути розумовими. Наприклад, коли ми дивимося фільм, то задовольняємо потребу у пізнанні чи у співчутті героям. Дії сприйняття також можуть працювати на задоволення потреб, наприклад насолода від споглядання прекрасної квітки. Можна виділити і мануальні

(ручні) дії, коли ми отримуємо абсолютне задоволення від майстерної ручної праці.

Від чого залежить задоволення потреб? Іноді буває так, що людина начебто має всі можливості задовольнити певну потребу, але відчуває дивне відчуття незадоволення. Задоволенням же є повнота дій задоволення, їх кількості, інтенсивності, насиченості переживаннями. Такі дії задоволення можна назвати гедоністичними діями. Ю. М. Орлов стверджує, що в кожній потребі є дві сторони: одна полягає в отриманні задоволення шляхом емоційної насиченості, а інша – у дійсному задоволенні, внаслідок цього ця потреба на певний час повністю зникає. Першу сторону потреби ми можемо назвати апетитом, а другу сторону – нестачею, нуждою [5]. І так у всякому бажанні є дві сторони: гедоністична та внутрішня. Потреби також мають свої назви. Позначаючи словами свої потреби, людина навчається відрізнити їх одну від іншої не тільки у собі, але й в інших людях. Людина – мисляча істота, а не тільки така, що переживає свої потреби. Крім того, що вона хоче, вона ще й усвідомлює своє хотіння, позначає його словом і виробляє ідею, яка лежить в основі значення слова. Цей процес утворення ідеї потреби прискорюється, якщо є слова для позначення потреби і людина ними користується.

Ускладнення та диференціація людської діяльності приводять до безкінечного різноманіття потреб, до їх збагачення. Людські потреби є досить складною багаторівневою системою. У літературі розрізняють матеріальні, соціальні і духовні потреби.

Духовні потреби – це потреби духовного освоєння світу, у творчості, естетичному відношенні до дійсності, а також морально-психологічні потреби.

Духовні потреби особистості в суспільстві формуються за умови активності їх носія у засвоєнні цінностей, вироблених людством. Вони виникають на ґрунті духовного життя особистості, її участі у праці, життєдіяльності колективу, суспільства і передбачають певний рівень її культурного розвитку та освіти. Їх потребнісна ситуація не містить простого факту вичерпності життєвих засобів, що є характерним для потребнісної ситуації матеріальних потреб. Іншими словами, це ситуація не вичерпання, а збагачення духовного світу особистості.

Щоб сформувалась духовна потреба, зовсім недостатньо включення в орбіту життя індивіда якої-небудь духовної цінності та її привласнення. Тут потрібен активний процес освоєння і засвоєння у межах різних повсякденних культурно-побутових занять. Щодо суб'єктивних властивостей особистості, які опосередковують виникнення духовних потреб, то вони специфічні. Так, дослідники естетичних потреб зазначають, що останні безпосередньо породжуються естетичною здатністю, естетичним почуттям та естетичним сприйманням. Як опосередкований елемент моральні потреби виділяють звичку до моральної поведінки і морального почуття. Таким чином, духовні потреби особистості також формуються як наслідок активного привласнення й освоєння життєвих благ, зокрема духовних цінностей.

Певна специфіка формування властива також потребам, об'єкти задоволення яких не предмети і цінності, а форми діяльності. Умовно їх можна назвати функціональними потребами.

Споживацькі властивості і можливості особистості визначаються як поставлені їй об'єктивними та суб'єктивними властивостями, положенням у суспільстві, способом життя, рівнем розвитку, спосіб присвоєння межі, у межах якої вона може використовувати необхідні для її життєдіяльності умови. Потреба, виражаючи ці здібності та можливості, фіксує також і певні якісні параметри носія, якому притаманна у споживанні конкретна межа насиченості. У результаті вона сама отримує власний розмір, відмінний від суспільно необхідного розміру, притаманний особистості на певному етапі життя і обумовлений споживацькими здібностями та можливостями. Емпірично цей розмір можна фіксувати або через винайдення бажаної споживачем межі задоволення своєї потреби (бажаного об'єму благ), або через фіксовані відношення цієї бажаної межі (об'єму) до величини науково розроблених споживацьких норм.

На основі диференціації двох розмірів можна говорити про два види соціальних потреб особистості – абсолютні (особисті) та відносні (сумісні), що розрізняються також спрямованістю й різною мірою збігу із суспільною необхідністю. Спільні потреби виражають її залежність від інших людей в умовах спільної з ними життєдіяльності й однаково необхідні як для особистості, так і для суспільства в цілому. Суб'єктом цих потреб особистість виступає разом з іншими людьми, колективом, суспільством. Наприклад, потреба в розвитку виробничих сил. Це спільна потреба людей, що збігається з такими ж потребами інших людей, груп, суспільства. Завдяки задоволенню цієї потреби відтворюється життєдіяльність не лише певної особистості, але й усіх членів суспільства.

Таким чином, суспільні потреби особистості безпосередньо впливають із суспільної необхідності та збігаються з нею. Навпаки, особисті потреби безпосередньо пов'язані з необхідністю самозбереження, самоутвердження особистості і можуть збігатися чи не збігатися із суспільною необхідністю. Вони виражають індивідуальність, споживацькі і творчі здібності свого носія і відтворюють лише його життєдіяльність.

Отже, не всі потреби особистості існують як власні, особисті. У широкому розумінні ознакою потреби можна назвати будь-яке явище, що виконує роль детермінанти або проявника її властивості. Ознака потреби – це ситуативна характеристика через явище-визначальник, явище-знак, явище-вимірвач. Відповідно ознака постає у відношенні властивості до причини або відображення, відповідності, визначення виміру. Оскільки ознака є ситуативною характеристикою, то із зміною ситуації одну й ту саму потребу можуть представляти різні ознаки – як прямі, так і другорядні. Таким чином, властивість й ознака потреби не тотожні. Властивість безпосередньо не спостережувана, ознака ж може спостерігатися. Властивості контролюють потребу як певне явище, а ознаки свідчать про неї. Нарешті, властивості

характеризують існування і сутність потреби, а ознаки – її прояв. Зрозуміло, що повна характеристика потреби залежить від виявлення її властивостей за ознаками-детермінантами та ознаками-проявниками, від розгляду єдності її існування і прояву, які не тотожні один одному.

Ми вже говорили, що у кожної потреби своя предметна галузь, що становить її обсяг. Останній дорівнює сумі предметів, послуг, цінностей, форм діяльності, що відповідають потребі і потенційно можуть бути засобом її задоволення, стати її об'єктом. Обсяг відповідно характеризує відношення потреби до загальної кількості життєвих засобів, що відповідають їй своєю споживацькою формою. Межі обсягу потреби визначаються в кінцевому підсумку можливостями суспільного виробництва.

Власний предметний розмір потреби особистості визначається її споживацькими здібностями і можливостями безвідносно до величини засобу виробництва. Це є розмір споживацького відношення, заданий особистості не ззовні, а її власними споживацькими властивостями, максимально розвинутими на базі обраного нею образу і стилю життя, положення в суспільстві, яке дорівнює її культурно-професійному розвитку.

Одним із вимірів потреби є, власне, її суспільний масштаб, що встановлюється по лінії сукупного числа її носіїв. Суспільний масштаб потреби розкривають такі показники:

- 1) міра її поширення (масовості) у суспільстві;
- 2) сумарна величина [6, 50].

Основне смислоутворююче значення у людській життєдіяльності належить діяльності як висхідній та фундаментальній передумові людського життя. Саме завдяки діяльності люди здійснюють поставлені цілі, задовольняють свої потреби, підтримують і розвивають певний спосіб життя, саме через діяльність виявляється якісна визначеність, конкретність потреб.

Духовні потреби історично, за своїм змістом і функціями, органічно пов'язані з матеріальними. Людські потреби виражали багатство відношень людини до світу, багатогранність її діяльності і, набуваючи через це також багатогранного характеру, були внутрішньо пов'язані між собою в одну природну систему. У процесі праці на основі соціального спілкування відбувається олюднення потреб людини.

Як продукти історичного розвитку, потреби людей змінюються і розвиваються у зв'язку із суспільним прогресом. З розподілом праці на основі появи приватної власності і розпаду суспільства на класи, а також з відділенням розумової праці від фізичної відбувається відокремлення духовних потреб від матеріальних, більше того, їх протиставлення, антагонізм, викликає теоретичний спосіб відношення людини до світу, що відображає в духовно-теоретичному, науковому освоєнні дійсності і який стає долею обраних – пануючих класів, що є володарями засобів виробництва і зосередили у своїх руках політичну владу в суспільстві. Думки пануючих класів також стають пануючими. Цим визначається і характер розвитку духовних потреб.

Кожна з людських потреб, що входить у великі групи їх класифікації – матеріальні, соціальні і духовні, є також досить складним утворенням, що створює особливий колорит у людській життєдіяльності і виражає багатство відношення людини до світу.

Російський учений Б. А. Бабін розкрив цю особливість потреб на прикладі потреби в одязі. Одяг має слугувати захистом від негативних впливів середовища, підтримувати мікроклімат тіла. Тепер одяг має ще одне призначення: задовольняти потреби у самовираженні та самоутвердженні, потреби престижу, задовольняти потреби праці, побуту, відпочинку людей. За допомогою одягу виражається національна (етнічна), класова та інша належність. Також виражаються статеві та вікові особливості людей. А ще існує лікувальний одяг.

Зрозуміло, що потреби відіграють винятково важливу роль у життєдіяльності людини. Так, у структурі особистості потреби виконують досить значні для неї функції, зокрема такі:

- а) спонукальна функція, що є основою всякої практичної діяльності;
- б) пізнавальна, що задовольняється особистістю завдяки пізнанню предмета потреби;
- в) оцінна, яка служить своєрідним критерієм оцінки речей, явищ дійсності, а також дій і вчинків самої особистості [2, 19].

До зазначених функцій можна ще додати комунікативну, що слугує своєрідним «містком» у системі людських відносин, соціального та індивідуального спілкування.

Найзагадковіші таємниці, дії і вчинки, що не підлягають поясненню, незвичайні перетворення і парадоксальні непорозуміння і разом з тим прості, щоденні дії, які відбуваються у житті людини, є не що інше, як боротьба, зіткнення і вирішення потужних потоків людської енергії, які ми називаємо простим, земним словом «потреби».

Потреба є властивістю усього живого, що виражає первинну, висхідну форму її активного, вибіркового ставлення до умов зовнішнього середовища. Потреба також є внутрішнім стимулом до всякої життєдіяльності. Одночасно вона є відношенням організму, суб'єкта дії до необхідних умов свого буття, без задоволення вихідних, базисних потреб неможливе існування ані біологічного, ані соціального організму. У цьому значенні слова потреба є вираженням необхідності.

Тож ми можемо визначити природу потреб людини. Потреби коріняться у невід'ємній властивості цієї живої природи, яка дає їй можливість існувати і довільно розвиватися. Людина є найбільш досконалою часткою живої природи, вищим з усіх нині відомих рівнів її організації. Найважливішою якісною відмінністю людини, порівняно з усіма представниками тваринного світу, першим актом, що виділив людину із тваринного світу, є виробництво нею предметів для задоволення власних потреб.

До виникнення людини не було істоти, яка б спеціально для задоволення своїх нужд і потреб що-небудь створювала. Існуюча в живій природі

вибірковість потреб, що дозволяють, наприклад, тварині безпомилково вибрати їжу чи лікарські рослини при захворюванні її організму, переросла в процес свідомої трудової діяльності людини, у вибіркове ставлення останньої до оточуючого природного і соціального середовища. Таким чином, ці два моменти виявились якісною перехідною ланкою між природними, біологічними потребами живого світу і людськими потребами. Зв'язок потреби і діяльності, що розглядається у самому загальному плані, має двосторонній характер. Потреба стимулює діяльність, є її першопричиною і загальною основою. Але й сама діяльність стає предметом потреби. Організм, у якому згасає усяка життєдіяльність, – помирає. Крім того, діяльність викликає формування нових потреб завдяки тому, що вона сама потребує засобів, необхідних для її здійснення. Ця обставина виявляється вирішальною для розуміння специфіки суспільного життя.

Висновки. Командно-адміністративний стиль управління процесами, що відбувалися в суспільстві, виховання й освіта, які були спрямовані на некритичне засвоєння кожним індивідом соціального досвіду протягом багатьох десятиліть, підривали та знищували ініціативу, ентузіазм і формували в особистості конформістську психологію. Тому поряд з іншими гострими проблемами існує не менш актуальна проблема самовиховання, самоперетворення та самореалізації. Адже кожен з нас прагне самореалізації з тим, щоб виконати себе, знайти притаманне лише своїй природі місце в суспільній ієрархії. Кожен індивід протягом життя звертає особливу увагу на те, ким він є на даний момент і що може й повинен зробити в майбутньому, щоб досягти життєвого оптимуму. На певному етапі своєї життєдіяльності індивід усвідомлює, що формування власних людських якостей є не лише важливою метою, але й відповідальним способом життя. Від сформованих суспільством і самим індивідом соціальних сил у структурі особистості індивіда залежить його самореалізація, самоствердження і соціальний статус.

Таким чином, сучасні реалії актуалізували проблему сформованості суб'єкта та його готовності до сприймання змінених умов життєдіяльності і здатності бути активною перетворюючою силою.

Матеріали дослідження можуть бути використані у подальших дослідженнях з філософії освіти, зокрема з проблем формування та розвитку творчої, соціально активної особистості, а також під час підготовки спецкурсів з філософії освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Клод Адріан Гельвецій. – К. : Основи, 1994. – 415 с.
2. Захарова Т. И. Гуманистические параметры социальной активности личности (Социально-философский анализ) : дисс. ...канд. филос. наук : 09.00.11 / Захарова Т. И. – К., 1994. – 150 с.
3. Здравомыслов П. Г. Потребности. Интересы. Ценности / П. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.

4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.

5. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности / Юрий Михайлович Орлов. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.

6. Тарасенко В. И. Социальные потребности личности: формирование удовлетворения, развитие / В. И. Тарасенко. – К. : Наук. думка, 1982. – 168 с.

РЕЗЮМЕ

Н. Ф. Юхименко. Философия образования деятельно-творческой личности (диалектика духовных потребностей).

В статье совершена попытка исследовать наиболее существенные аспекты роли потребностей в системе самореализации личности через ее гуманистические параметры. Отмечено, что потребности есть непосредственным условием соединения собственного опыта человека и его личностного бытия с универсальностью жизненного опыта человечества.

Ключевые слова: личность, общество, потребности, духовные потребности, самореализация.

SUMMARY

N. F. Yukhimenko. Philosophy of Education the Active-Creative Personality (dialectics of spirituals wants).

In the article are essential aspects of role the want in system of self-realization personality though its humanistic parameters. Indicated, that wants are the direct condition of connecting of own experience the man and theirs personal existence from universality of vital experience of humanities.

Key words: personality, society, wants, spiritual wants, self-realization.